

Rūta
Oginskaite

ŽEBRIŪNAS

Nutylėjimai
ir paradoksai

TYTO ALBA

Rūta
Oginskaitė

ŽEBRIŪNAS

Nutylėjimai
ir paradoksai

VILNIUS 2020

Projektą finansuoja Lietuvos kino centras

LIETUVOS
KINO
CENTRAS

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-466-515-8

© Rūta Oginskaitė, 2020

© „Tyto alba“, 2020

TURINYS

1

- 11 | ŠLOVĖS KOJOS
- 19 | MAMBO ITALJANO
- 27 | KAUNAS
- 37 | SIBIRAS
- 49 | SPORTAS
- 57 | ARCHITEKTŪRA

2

- 65 | LAIPTAI
- 80 | NAUJOS FORMOS
- 91 | PIRMAS ŠŪVIS
- 98 | ŠOBLYTĖ
- 104 | KANONADA

3

- 119 | KOMPANIJA
- 127 | NIJOLĖ K.
- 134 | KURSAI
- 145 | TEORIJA IR PRAKTIKA
- 152 | PROCESIJA

4

- 165 | AIDAI
- 178 | KRYMAS
- 197 | Ž ir Ž
- 214 | GIEDRĖ

5

231	PASAKOS
263	OAZĖ
278	VAIKAI
293	INGA
300	MONIKA

6

309	JO AKTORIAI
313	GEDIMINAS GIRDVAINIS
321	VAIVA MAINELYTĖ
325	EGLĖ GABRĖNAITĖ
328	JŪRATĖ ONAITYTĖ
331	ALGIRDAS LATĖNAS
341	NELĖ SAVIČENKO

7

355	PARAŠTĖS
371	SUMANYMAI
386	MOKINIAI
404	ADRESAI
415	RUDUO

8

431	VALANDA
437	TAŠKAI
438	IR

439	Iliustracijų sąrašas

Visą paauglystę ir ilgiau norėjau būti ta mergaite, kuri filmavosi „Paskutinėje atostogų dienoje“. Iš kur galėjau žinoti, jog mokykloje pertraukų metu man tektų slėptis tulike, nes iš manęs šaiposi dėl to, kad filme aš nuoga. O kaip jaustis kiekvienoje scenoje, kurią tenka vaidinti? Kokiais netyčių būdais atsiranda ryžtingas, o iš tiesų beviltiškas kumščio krestelėjimas, kai ji supranta, kad niekas neišgelbės? Kodėl byra ašaros telefono būdelėje – negi, kaip rašo žurnalas, tik todėl, kad režisierius pasakė, neva ji nemoka taip piešti, kaip jis? Ir dėl to ji apsiverkė? O ką reiškia kartoti ir kartoti tą pačią sceną, kol pavyks, ypač kai režisuoja „piktas ir beviltiškai senas“ dėdė, kurio paskui ilgėsiuos visą gyvenimą?

2000-aisiais Žebriūnas rašė dienoraštį ir ėmė svarstyti apie atstumą: „Keistas lietuviškas žodis. Jis nusako ne tik nuotolį, bet ir atstūmimo faktą.“ Tas žodis atsirado, kai jis galvojo apie šeimą, – nors šeima jo neatstūmė, bet abi dukros užsienyje, žmona Vilniuje, o jis jau treči ar net ketvirti metai gyvena vienkiemyje, į kurį anksčiau šeima nuvažiuodavo tik vasarą.

Viena svarbiausių lietuvių kino figūrų, tarptautinių festivalių laureatas. „Paskutinė atostogų diena“, „Gražuolė“, „Velnio nuotaka“, „Seklio Kalio nuotyčiai“, „Riešutų duona“ ir kita klasika, veikusi kelias kartas, jau praeitis. Nutolusi epocha. Jis dėsto būsimiems režisieriams, o pats darbo Kino studijoje nebeturi, didžiojo buto prie Lukiškių aikštės – taip pat. Jam sukako 70, o viskas griūva, sprūsta. Bet juk laisvė, nepriklausomybė, galima kalbėti apie tai, kas taip ilgai tylėta, ir jis Kiemelių kaimo kuria idėjas filmams. Tiek idėjų! Reikia filmų ir apie kunigaikščių Lietuvą, ir apie tai, kas nutiko 1940 metais, ir apie tai, kas 1990-aisiais, kuriais jis aktyviai dalyvavo su Sąjūdžiu. Dar jis turi sumanymą kurti animacinį serialą, nuotykių filmą, ekranizaciją, dokumentinį miniserialą pagal dešimt Dievo įsakymų. Tačiau jo idėjoms neatsiranda scenaristų, jo paties scenarijams jau dešimt metų niekas neskiria pinigų. Kaip? Juk tai būtų filmai, kurie atvertų žmonėms akis! Jie leistų pasijuokti iš viso to, kas erzina. Svarbiausia – jam būtų įdomu juos kurti. Tame kino aikštelės šurmuly, kurį jis nuolat norėdavo nutildyti. Montażinėje, į kurią, sumontavęs filmą, vis grįždavo permontuoti. Nebėra viso to. Todėl po paskaitų parvažiuoja į kaimą, skaldo malkas ir rašo, ką jaučia. Atstumas. Atstūmimas.

Dienoraštį jis „seivina“ kompiuteryje ir diskelyje.

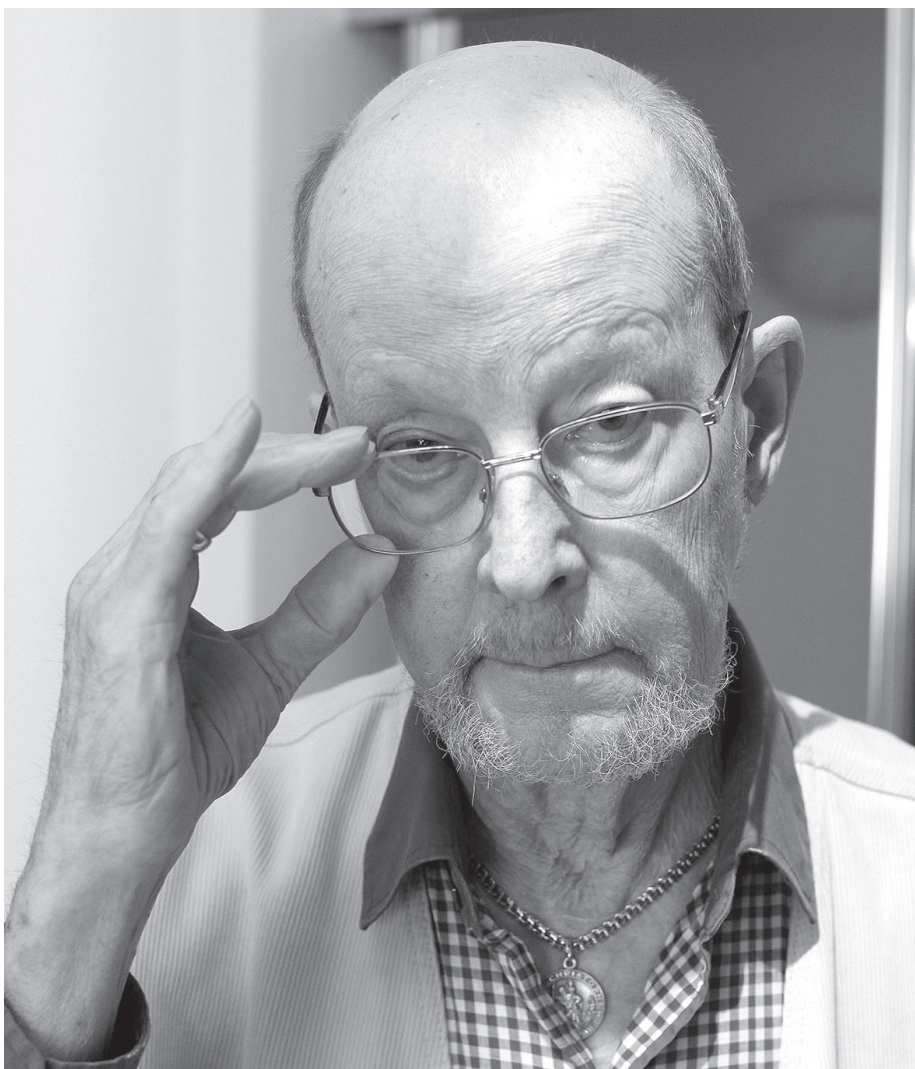
Praėjo keleri metai. Jis rimtai susirgo, sodybą pardavė, vėl gyvena mieste, „arčiau poliklinikos“, t. y. Švyturio gatvėje Antakalnio gale. Butą rinkosi, kad už lango būtų pušys. Ten žiūrinėjame jo buvusios sodybos nuotraukas kompiuterio ekrane, renkame jo paskaitų, kino novelių failus, ieškome dienoraščio, o jo tekstas – tik diskelyje, kokių niekas nebe-naudoja. Gaila, sako jis, gal galima būtų kaip nors... Pabandysiu, sakau. Pavyko rasti seną kompiuterį, kuris dar mokėjo skaityti diskelius. Kad patikėčiau, jog tikrai pavyko, atsidariau išsaugotą 17 puslapių tekstą. Pirmas sakiny: „Dar viena sunki vienvakės diena.“ Užrašyta 2000 m. spalio 14 d. 22.10 val. „Dar viena sunki vienvakės diena.“ Supratau, kad tai ne viešumas, bet akys nebepaleido teksto: „Kaupiu visas jėgas, kad nepalūžčiau. Esu senas, iš namų išvartytas šuo. Rašau, o kažkas gnaužia kvapą.“

Kaip tai nepanašu į jį tuometinį, pas kurį ateinu. Jis toks iškilmingas, šaltas, ironiškas. Grynakraujis aštuoniasdešimtmetis korifėjus. O skaitau jo dienoraštį ir verkiu. Nuo to pirmo sakinio. Verkiu turbūt už visų žmonių, artimų ir nepažįstamų, vienvakę ir senatvę, kuri buvo, yra ir bus. Ir juk maniau, kad mano Režisierius – mano nuo „Paskutinės atostogų dienos“ – apsaugotas nuo tokių būsenų. Kad jam kažkokiu būdu, vien už tai, kad yra sukūręs tuos filmus, bus lemta to išvengti.

Jis skambina! Ką tik ir pats perskaitė dienoraštį, tą išgelbėtą ir jam persiūtą failą. Klausyk, sako, ten yra tokių dalykų, nors į knygą dėk. Taip, sakau, galima? Ir esu tikra, kad jam „dalykai“ – sarkastiški jo pasąžai apie naujuosius ir senuosius politikus, o ne jausmai. Kai susitiksim, prisipažinsiu, jog ir aš perskaičiau, ir papasakosiu, kaip veikia tai, ką jis rašo apie liūdesį.

Bet nepapasakojau. Gal laukiau tinkamo momento. Gal savo sentimentais nenorėjau terptis į jo tylėjimą. Jis irgi daug kažko nepapasakojė. Tai tik gėrėm kavos ir neišsidavėm. Kalbėjom apie kažką kita, ne apie liūdesį. O juk tokį žmogų jis ir kūrė savo filmais. Viskas savyje. Pasąmonėje, sieloje, kaip jis mėgsta sakyti. Gali tik nujausti, kas ten.

Kūrė ir sukūrė. Dabar aš kursiu jį. Žinoma, prieš tai išklausysiu daug jo perspėjimų, pamokymų, pašaipų, draudimų. Jis juk nenori būti nevykusiai sukurtas.

„Man rimti pasakojimai nedaro jokio įspūdžio. Jokio.“

ŠLOVĖS KOJOS

Rytas su kava jo virtuvėje.

„Darydavo anksčiau filmus apie įžymius žmones: gimė, kūrė, pasiekė šlovę ir mirė skurde. Toks standartas. Tai aš juos vadindavau „Lapės gyvenimas ir mirtis“. Nežinau, ką tu sugalvojai apie mane. Rašyt? Spektaklį statyt? Aš kalbu apie visumą mūsų. Nes tų apžvalginių interviu forma tokia plokščia. Metraštis. Baisiai neįdomu. Užtai aš atsisakau, dažnai atsisakau. Eikit, nenoriu. Man aštuoniasdešimt metų, kodėl aš turiu pasiduot šitiem primityvam? Aš mėgstu paradoksus. Man rimti pasakojimai nedaro jokio įspūdžio. Jokio.“

■ ■ ■

Tai Arūnas Vytautas Žebriūnas. Ekrane – lyriškas, jautrus, sąmojingas, gyvenime – griežtas, rūstus ir mažakalbis, į visus iš savo aukštybių atsainiai žvelgiantis. Kai prabyla, dažniausiai bara ir piktinasi. Tik artimiausi bičiuliai pažįsta jį linksmą. Ar Žebriūno likimas telpa į banalią lapės gyvenimo formulę?

Gimė 1930 metų rugpjūčio pradžioje. Liūtas. Arūno vardą jam davė tėvai, kitą suteikė vytautiniai metai – nes Lietuva minėjo Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines, ir daug tais metais gimusių sūnų gavo kunigaikščio vardą: Vytautas Brėdikis, Vytautas Žalakevičius... Arūnas Vytautas juos sutiks.

Liūtas jis ir dėl charakterio. Bent jau Kino studijoje tai buvo matyti nuo pirmų žingsnių, kai, 1955 metais baigęs architektūrą, atėjo dirbti dailininko asistentu, o komentavo ir patarinėjo, lyg būtų režisierius.

Netrukus gavo pats režisuoti, nes novelių filmu „Gyvieji didvyriai“ 1959 metais galėjo debiutuoti trys kino pradedantieji – Marijonas Giedrys, Balys Bratkauskas, Arūnas Žebriūnas. Jam tada 29.

Lietuvių kino poezija, sakoma, prasidėjo nuo Žebriūno novelės „Paskutinis šūvis“ tame filme. Šlovė nuo tos novelės irgi prasidėjo. Jeigu šlovė matuojama įvertinimais.

Šlovės iškart buvo daug.

Jau premjeros metais debutantai buvo apdovanoti LTSR valstybine premija. Šiais laikais tai būtų Nacionalinė. Debutantams! Rygoje, Pabaltijo ir Baltarusijos filmų festivalyje „Gyvieji didvyriai“ gavo „Didįjį gintarą“. Visas filmas lietuvių kinui laimėjo pirmą tarptautinį įvertinimą, ir tai įvyko 1961-aisiais Karlovi Varų festivalyje tuometėje Čekoslovakijoje – didysis prizas, žiuri diplomai, specialus FIPRESCI prizas ir dar žiuri prizas Žebriūno novelei „už poetiškiausiai išreikštą bendrą filmo mintį“.

Štai tiek už pirmą trumpą filmą. Svarbesnių kino apdovanojimų tuo metu nė nebūta.

„Paskutinė atostogų diena“ („Mergaitė ir aidas“), 1964 m.

Po poros dešimtmečių Žebriūnas ironizavo, esą tie išpūdingi pirmo mažo kūrinio prizai taip apsuko jam galvą, kad jis jautėsi galįs viską – pavyzdžiui, padaryti ilgametražį filmą visai jam nerūpima tema ir pagal scenarijų, kurį teko taisyti ir pertaisinėti, net pavadinimą keisti iš „Mirties kaimo“ į „Kanonadą“. 1961-ieji buvo ne tik apdovanojimų metai, bet ir pragaras su „Kanonada“, ją teko baigti kitam režisieriui.

1962 metais Žebriūnas tobulinosi Maskvoje, Aukštuosiuose kino režisūros kursuose, pas žymų režisierių Michailą Rommą. Akiratis, pažintys, idėjos, perspektyvos.

1964-aisiais jis sukūrė „Paskutinę atostogų dieną“. Apie mergaitę Viką, kuri moka kalbėtis su kalnų aidais ir jaučiasi gamtos dalimi, bet žmonių bandos dalimi – niekaip, ir bendraamžiai ją laiko kvaiše. O žiūrintis filmą vaikas atpažįsta save, ir Viką vaidinusi Lina Braknytė tampa jo gyvenimo dalimi. Filmas vaikams? „Jeigu filme arklys – tai filmas arkliams?“ – čia Žebriūno klausimas tiems, kas užsivesdavo svarstyti jo filmų adresatą.

„Mažasis princas“, 1966 m.

Vaikas geram dešimtmečiui tapo pagrindiniu Žebriūno herojumi. Ne tik herojumi, net ne objektu, bet kriterijumi – tai kino kritiko Sauliaus Macaičio apibūdinimas, parašytas 1970 metais, aktualus iki šiol. O kalbant apie šlovę, „Paskutinė atostogų diena“ (kitakalbiuose ekranuose „Mergaitė ir aidas“) tais laikais buvo aukščiausiai įvertintas lietuviškas filmas: 1965 m. „Sidabrinių burių“ prizas Lokarne, premija sąjunginiame kino festivalyje Taline, 1966 m. – pagrindinis apdovanojimas Kanų tarptautiniuose jaunimo kino susitikimuose. Joks lietuvių kino režisierius nebuvo pelnęs tiek tarptautinių prizų. Ir jam tik trisdešimt keleri metai.

Toliau – „Mažasis princas“, „Gražuolė“, „Naktibalda“, „Seklio Kalio nuotyčiai“. Sąjunginiu mastu Žebriūnas – žinomas kino režisierius, kuriantis puikius filmus apie vaikus, įvairių kino vaikams komisijų

narys, tarptautinių festivalių ir konferencijų dalyvis. Taigi – gerai matomas, keliaujantis po užsienį, pateptasis uždaro šalies menininkas. Lietuvoje Žebriūnas – vaikų dievas, ir tai svarbiausia. Patekti pas Žebriūną į filmą! Tai buvo ne mada ir ne liga, o vaiko sielos poreikis. Beveik pamišimas. Ir pavydas tiems, kurie pas jį jau vaidino – Žebriūnas ir jo asistentai filmams vaikų ieškojo mokyklose, darželiuose, kiemuose, kvietė į atrankas. Kino aikštelė atrodė ranka pasiekiamą – juk gretimoje klasėje ar net tavo kieme kažkurį vaiką pastebėjo, pakvietė! Ir filmavo kažkur greta. Patektum į Žebriūno kiną ir būtum tarsi ypatingesnis, svarbesnis prieš savo gyvenimo bandą. Bet čia ne apie Žebriūno šlovę. Nors gal. Kažkuria prasme – netgi labai.

Naujas šlovės šuoras režisierių ištiko 1974 metais, kai sukūrė miuziklą „Velnio nuotaka“. Jokių tarptautinių prizų, tik sąjunginis – Frunzėje, „už muzikinio filmo puoselėjimą“, bet tai vienas daugiausia pažiūrėtų lietuviškų filmų. Jis pats „Velnio nuotaką“ vertino santūriai, kaip narsų ir nelengvai pasidavusį naujo žanro bandymą. Jo širdyje – „Gražuolė“ ir pagrindinė aktorė, aštuonerių metų Inga Mickytė.

„Velnio nuotaka“, 1974 m.

Vaikų era Žebriūno kine beveik ir baigėsi, nes kiek galima. Jis mėgsta nesikartoti. Be to, jau su 1976 m. „Seklio Kalio nuotykiams“ pagal Astrid Lindgren ėmė juokauti, o ne kentėti, su 1977 m. „Riešutų duona“ pagal Sauliaus Šaltenio apysaką – ironizuoti: trumpas sugrįžimas į vaikų pasaulius, bet paauglius vaidina aktoriai. Prizas „už savitą režisūrinių meistriskumą“ festivalyje Jerevane. Kukliai, kalbant apie šlovę, nors filmas žiūrovų mėgstamas. Iki šiol.

1980-ieji, Žebriūnui jau 50, „Kelionėje į rojų“ (scenarijaus pagrindas – Hermanno Sudermanno „Kelionė į Tilžę“) jis vėl rimtai kalba apie gerį ir blogį gana abstrakčiame pasaulyje, kuriam vis dėlto mėgina suteikti laiką ir vietą: lietuviškas pamarys, turtingos vokiečių aistra paprastam žvejui, lietuvininkų ir juos valdančių vokiečių konfliktas. Šitas kūrinys liko tiesiog gyvenimo ir filmografijos faktas, jam išsiskleisti galbūt trukdė cenzūra (apie Lietuvą ir tautiškumą reikėjo patylėti – karpyti tos temos epizodus), galbūt liko neįveikti kūrybiniai slenksčiai, kai pynėsi meilės istorija ir tautinio išdidumo drama.

1982–1983 m. keturių serijų telefilmas „Turtuolis, vargšas...“ pagal Irwino Shaw romaną. Serialas, transliuotas visai SSRS, parodė kitokį Žebriūną – dramos meistrą, valdančią charakterius ir siužetą. Ir žiūrovų dėmesį. Paskutinis šlovės saliuotas.

Ir du tyliai filmografijos pabaigoje glūdintys filmai, du Žebriūno bandymai būti aštrių polemistu – 1986 m. „Chameleono žaidimai“ (pagal Jeano-Paulio Sartre'o pjesę), politinis farsas apie tiesą ir jos iškreipimo variantus, ir 1988 m. „Mėnulio pilnaties metas“ (Sauliaus Tomo Kondroto scenarijus) – istorinė drama apie religinio fanatizmo grimasas. Žebriūnas ten neįžiūrimas. „Aš visoks“, – čia jis pats apie tai. Bet nesididžiavo tais filmais.

1988-ieji, Sąjūdis. Žebriūnas – vienas iš 35 Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių. Netgi dalyvavo rinkimuose į SSRS Aukščiausiąją tarybą. Pralaimėjo. Jam tuoj 60 metų. Jis nebekuria kino, tik dėsto būsimiems kino režisieriams.

Toliau nepriklausoma Lietuva, kinui pinigų nebėra, nes visi jie būdavo iš Maskvos. Kino studija tapo nuomos aikšte užsienio kinematografininkams, o lietuvių kino meistrai ir eiliniai, kiek pafantazavę, kokius

grandiozinius filmus jie dabar kurs, liko be darbo. Tada Žebriūnas ir persikėlė gyventi į kaimą. Jį kartais aplankydavo draugai, buvę studentai.

1999-aisiais – paskutinė jo kino kūrybos pastanga: Sąjūdžio dešimtmečiui skirtas ilgametražis dokumentinis „Lietuvos prisikėlimas“, kurtas drauge su Aloyzu Jančoru. Kas tą filmą žino? Net ne visi profesionalai. Bet Žebriūnas vėl darė kiną ir jautėsi reikalingas! Jis kūrė ir keliavo po pasaulį, nes filmas nagrinėjo Sąjūdžio tarptautinę reikšmę, o savo nuomones apie tai dėstė politikos tūzai Vašingtone, Londone, Maskvoje.

■ ■ ■

Po daugiau nei dešimtmečio užsidarymo, po daugiau nei dviejų dešimtmečių be kino kūrybos 81 metų Žebriūnas buvo apdovanotas Nacionaline premija „už kūrybą, klojusią pamatus poetiniam kinui, nepakartojamą vaizdo kalbą, visais laikais teigusią aukščiausias humanistines vertybes“. Ir tada, sakė, ėmęs „truputį geriau apie save galvot – kad gal tikrai gyvenime esu ką nors nuveikęs, ir gal man nereiktų liūdnei išskeliaut kaip tam orkestrui. Ir netgi suformulavau, kaip aš jaučiuosi, gavęs Nacionalinę premiją: kaip archeologinė iškasena, kurią kažkas rado, nuvalė, kažkas pastebėjo, pasakė – gražu“.*

Kaip susiklostė, kad gyvas, veiksnus ir protaujantis žmogus pasijunta iškasena? Žebriūno gyvenimo pabaigoje keitėsi santvarkos, panašiai kaip ir jo vaikystėje. 1940-aisiais, šaliai atsidūrus kitame režime, vaiko gyvenimo kreivė turėjo staigiai pakisti – iš namelio Kaune, kur vaikui „gera buvo“, teko išvažiuoti ir su šeima slapstyti, nes tėvas buvo nepriklausomos Lietuvos karininkas. Taip pat ir 1990-aisiais žmogus pajuto realų pokytį, kurį pavadino atstūmimu – naujame šalies gyvenime jo, 60-mečio režisieriaus, kūrybai vietos nebebus, kaip ir daugumai jo kartos kino kūrėjų Lietuvoje. Jaunieji to meto debiutantai iš viso pradėjo beveik tuščioje vietoje – be Kino studijos ir be kino teatrų. Žiūrovai rinkosi „vidiakus“ su nematytais užsienietiškais filmais, sukurtais dar nematytame užsienyje.

* Rūta Oginskaitė, „Dėmesio ženklai – po ramybės metų“, *Lietuvos rytas*, 2012 m. kovo 24 d., p. 21.

Kūryba? Nei jaunųjų, nei senųjų kino besikuriančiai Lietuvai nereikėjo. „Nustoti dirbti reiškia numirti. Jei atimtumėt iš manęs kiną, numirčiau“, – taip portugalų kino režisierius Manoelis de Oliveira pareiškė per savo 100-mečio minėjimą. Jis buvo sukūręs jau penkias dešimtis filmų ir kūrė dar penkerius metus. Michelangelo Antonioniui buvo 73 metai, kai jį ištiko smūgis, po kurio režisierius liko paralyžiuotas ir nebegalėjo kalbėti – bet jis kūrė kiną iki jam sukako 90. Ingmaras Bergmanas savo paskutinį filmą sukūrė būdamas 85-erių.

Dar dešimtį metų po 1990-ųjų Žebriūnas tikėjo, kad kurs kiną. Bet ne, nebuvo jokių galimybių, nė vienam sumanymui. Jis dėstė ir mėgo tai, bet prieš pat 2000 metų Kūčias įrašė dienoraštyje: „Atėjo mano valdiško darbo pabaiga. Seimas nutarė dirbantiems pensininkams mokėti ne daugiau kaip 218 Lt.“ Kitaip tariant – gaus pensiją tik tuo atveju, jei nedirbs, o jo, daugkartinio laureato ir nusipelnusio savo šaliai menininko pensija buvo didesnė už dėstytojo atlyginimą. Žebriūnas iškart parašė prašymą rektoriui „kontrakto nutraukimo klausimu“. Bet dėstė iki 2003 metų. Tada galutinai užsitarė. Niekam daugiau nebereikėjo nei senų, nei naujų jo kūrinių, nei jo patirties. 2003-ųjų gruodžio pabaigos įrašas dienoraštyje: „Vakaras. Tyla. Tyli telefonai. Elektroninis paštas – tuščias.“

Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas iškilmingoje ceremonijoje. 2012 m.

Užtat kai 2010 metais jis buvo apdovanotas „Auksine gerve“, po poros metų ir Nacionaline premija, jo telefonas kurį laiką netilo. Netgi atsigavo amžinasis Žebriūno paprotys piktintis – šiuo atveju, kad su juo kalba „kaip su piemeniu“. Norėdavusiems interviu kartais riktelėdavo: „Pirmiau pasidomėkit, kaip aš jaučiuos, tada lįskit su savo klausimais!“ Nuostabu, kaip apdovanojimai „už viso gyvenimo nuopelnus“ tokį iš-

trintą iš atminties menininką *atkasa*. O kai išaušo filmų restauravimo ir skaitmeninimo epocha, toje šventėje autoriaus jau nebebuvo. Nebėra nuo 2013 metų rugsėjo 9 dienos. Po penkerių metų – 2018-ųjų rugpjūtį – sugrąžinta į ekranus jo „Gražuolė“ buvo nuvežta net iki Paryžiaus ir ten šoko savo šokį pilnoje nepriklausomo kino teatro „Espace Saint-Michel“ salėje. Ir žiūrovams Paryžiuje buvo gražu. Po penkių dešimtmečių nuo to laiko, kai filmas sukurtas!

Žiūrovai renkasi į pirmąjį „Gražuolės“ seansą Paryžiuje. 2018 m. rugpjūtis

2019 metų rugpjūtį restauruota ir suskaitmeninta „Riešutų duona“ pateko į „Pasakos“ kino teatro tarptautinį projektą – atidarė „Kino po žvaigždėmis“ sezoną ir buvo rodoma ne tik Vilniaus Katedros aikštėje, kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, bet ir transliuojama internetu, vadinasi, pasiekiami toli už Lietuvos. Apskaičiuota, kad į tą seansą susirinko apie 15 tūkstančių žiūrovų. Režisieriau!

MAMBO ITALJANO

2010 metų vasarą artėjo jo jubiliejus. 80 metų. Sirgo, kartojo „neturiu jėgų“. Bet kai išmušdavo 12 valanda, „antros kavos“ metas, būdavo jaunas, linkęs *šposauti*, kovoti ir filosofuoti, mokytis ir barti, tebetikintis, kad tik „menininkų kasta, turėdama vidinį regėjimą ir klausą, pajėgia pasinerti į gilumą būties ir reiškinių esmę, o „nemenininkai“ pasmerkti paviršutiniškai papasakoti gyvenimo įvykių siužetus. Jiems svetimas vidinis regėjimas, be kurio neįmanomas tikrasis menas“, kaip jis suformulavo savo straipsnyje „Tyla ir žodis“ (1998 m. kovas). Jo kalba tarpais panašiai sudėtinga, mintis klaidi, tada jis apsiriboja sakinio fragmentu, raginimu „mąstyti!“, ir visa filosofija lieka omeny. O tarpais viskas paprasta, dukart du. Sukilę atsiminimai apie filmavimus, kažkada jaudinusias idėjas maišėsi su jo pasibjaurėjimu biografinės rašliavos banalybe, ir, nepaisant visko, stipresnis turbūt buvo noras tiesiog kalbėtis, prisiminti, samprotauti, ironizuoti, kažkiek pabūti ne silpstančio ligonio, o režisieriaus Žebriūno vaidmeny. Kad ir virtuvėje. Štai jis, didingas, pašaipus, provokuojantis ano amžiaus 7-ojo dešimtmečio menininkas su savo *šposais* ir tiesomis.

– Man juokas ima – „kino poezija“. Eikit šikt. Aš tai niekam nieko nesakiau. Eilėraščių iš viso nemėgstu. Aš laukiau to momento, kada norėsiu perskaityt kokią nors poeziją. Aš nepernešu. Ypač kada tokie vyrai kaip Baltakis, Maldonis... Su Maldoniu krepšinį lošiau. Aš už Dailelę, jis už Universitetą. Stiprus vyras toks. Sakau, *jolki palki*, ką tu čia eilėraščiais užsiiminėji? Ar neturi rimtesnio kokio darbo? Baltakis irgi... Boksinkininkas. Poetas atsirado. Į snukį duoda ir rašo eiles paskiau. Buvau labai nusistačius. Man tai tokie vyrai – sliekai, kurie augę rūsiuose, be saulės šviesos.

Buvo dabar laikrašty vienas interviu po „gervių“. Vis klausinėjo, kaip jaučiuosi. Sakiau: nerašykit apie ligas jokiais. Tai apie ką rašyt? Iš viso, sako, nežinau, ko jūsų klaust. Įsivaizduoji?

■ ■ ■

– Jaunystėj... Nežinau, ar tu vaikščiojai juodai? Buvo mada juodai. Ir dar mūsų jaunystėj – vargonai. Ir aš pergyvenau šitą. Klausydavau radijo, turėjau labai gerą, kai gavau respublikinę premiją. Tai klausydavau ten Messiaeno. Ir pats grodavau fortepijonu, pats fantazuodavau visokius tokius tragiškus dalykus. Čia normalus jaunystės periodas. O šalia būdavo ir rokenrolai. Eidami kažkur, atsimenu, su Lankausku* į medžius įlipom, dar jie buvo mažiukai, tie medžiai. Antakalny ėjom iš Dailininkų

Kino režisieriaus įvaizdis: beretė,
akiniai, barzda, pypkė

sajungos, buvo Naujųjų metų sutikimas, sulipom į medžius ir: *ei mambo, mambo italjano, mambo mambo...* Jis į vieną medį, aš į kitą. Emocija!

– Kur tie medžiai? Noriu jus ten įsivaizduoti.

– Dailininkų sąjunga žinai, kur buvo? Kosciuškos gatvėj. Vyskupai dar ten... Na, nesvarbu. Tai čia jaunystės tie tokie... O nuo ko aš pradėjau?

– Kad paradoksus mėgstat.

– O. Paradoksai. Paradoksai. Ir iš kur pas mane tas? Baisiai mėgau komedijas. Skaitydavau, jeigu rasdavau ką nors. Užsienio kokius nors, tai man, žinai, tiesiog būdavo... Matai,

nebuvo vienos krypties. Aš ir „Mažąjį princą“, ir „Mikę Pūkuotuką“ mėgau – genialus tekstas. Žvengdavom mes skaitydami. Lyg vaikams. Nė velnio vaikas ten... Tai vat visokių tokių buvo. Visokių norų. O kai jau ir filosofiją skaičiau, pamažu pavirto viskas į tokį atmetimą – jau nebebuvo taip, kad viskas specialiai juoda, tik gedulo maršas arba *mambo italjano*. Viskas susikratė, ir liko humoras, ironija. Ir filmuose tą pradėjau: „Naktibalda“, „Riešutų duona“, o nuo „Seklio Kalio nuotykių“ tai

* Romualdas Lankauskas (1932–2020) – rašytojas, dailininkas, vertėjas.

čia iš viso... Vienintelis filmas – komedija gera, nes literatūra gera. O kad aš perėjau prie ironijos, tai čia Miltinio* įtaka. Neužreikšminti nei savęs, nei kitų. Jisai iš visų šaipydavosi. Jis ką nors ten šneka apie kokį filosofą arba poetą, o paskiau sako, kad tas apsišlapinęs sėdėdavo Monmarte.

– Kur jūs sutikdavot Miltinį?

– *Joptvaimat*. Kam tau svarbu kur?

– Ar jūs važiuodavot į Panevėžį, ar čia, Kino studijoje?

– Jis gi buvo išmestas iš Panevėžio. Tu gi žinai šitą. Tai jis čia per kavines ir vaikščiodavo. O mes gaudydavom, kad apie Paryžių sužinotume. Čia visa epopėja su Miltiniu. Kas norėjo, kam įdomu. Jis ne su visais susidėdavo, varydavo nuo stalo lauk, jeigu nesąmonės pradėdavo šnekėt. Sakydavo, tu perskaityk – dešimt knygų išvardindavo, – kai perskaitysi, tada ateik čia pasėdėt su mumis. Užvarė tą tokį... Buvo šefas mūsų bohemos. Jis galbūt tobulino mus. Lozoraitis** buvo vienas iš mokytojų-šefų kino srity, o Miltinis – bendro išsilavinimo. Nes tais laikais buvo labai sunku su knygom.

Juozas Miltinis. Apie 1950 m.

■ ■ ■

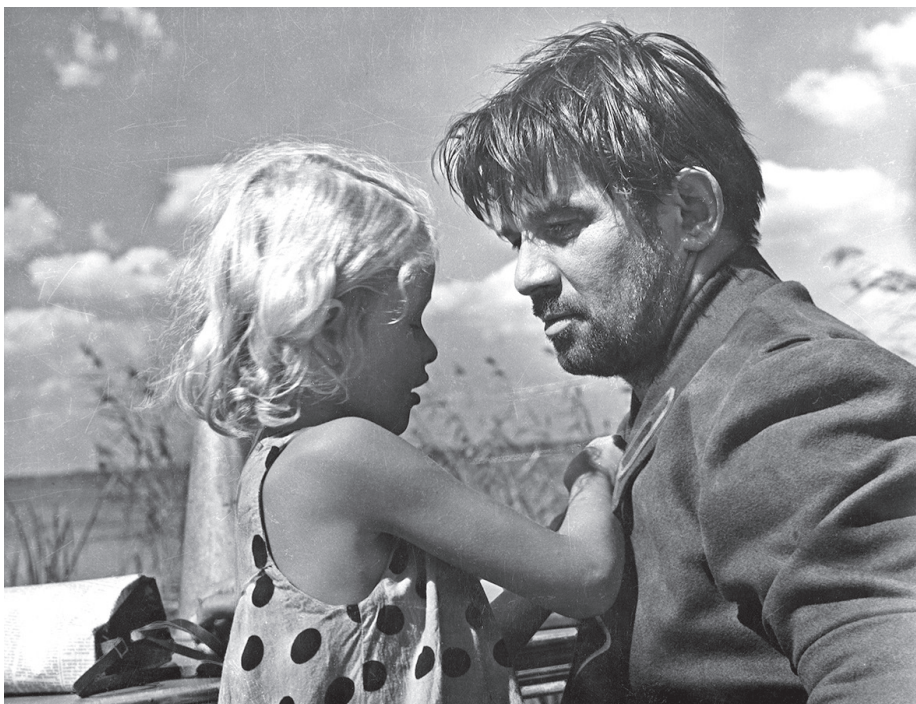
– Ir tokios mintys, žinai, persekioja, kai pradedi galvot apie savo kūrybą: ot, pavyzdžiui, tokia mintis – kiek kartų aš nužudžiau savo filmuose žmogų? Ir kokią pasekmę turėjo šitas vaidmuo šiandienai? Kas tokią genialią minti gali sugalvot? Tikrai Žebriūnas.

– Ir konkrečiai galvojot?

– Aš tau pasiūliau, o tu iš karto!

* Juozas Miltinis (1907–1994) – aktorius ir režisierius, Panevėžio dramos teatro įkūrėjas, 1932–1937 m. studijavo Paryžiuje. Intelektuali ir arogantiška asmenybė, palikusi ryškų pėdsaką lietuvių teatro istorijoje.

** Julijonas Lozoraitis (1927–1997) – pagal išsilavinimą teatrologas, 1958–1978 m. dirbo Lietuvos kino studijos direktoriumi, jo vadovavimo metais sukurti geriausi tos epochos lietuviški filmai.

Per „Paskutinio šūvio“ filmavimą: Živilė Jakelaitytė ir Bronius Babkauskas. 1959 m.

– Aš iš karto matau Babkauską, skęstantį „Paskutiniame šūvyje“. Ir iš viso, pačiame pirmame filme abu nugalabijot – Babkauską ir mergaitę. Ir „Kanonadoj“ – užmuštų be skaičiaus, nuo pirmų kadru.

– Matematike tu, iš karto nori. Čia mąstyti reikia, kol ką nors pasakysi toliau. Mąstyti, o ne čia pat vyniot pradėti. Nėra čia pat sekančio sakinio. Reikia mąstyti, kad sugalvotum tolesnį sakinį, ir trečią, ir ketvirtą. Čia yra idėja. Ot čia yra konfliktas. Viena iš galimybių, ne vienintelė – paradokso pagrindu kalbėt apie savo kūrybą, kur paskiau gali šunke-liais keliaut. Gali! Ypač šiais laikais, kai žmogaus gyvybė yra grybo... verta. Ir kaip galima žaist su tuo, ir uždirbt pinigų nušovus žmogų. Ot čia yra aštuoniasdešimties metų kino režisieriaus pamąstymai, kurių niekur kitur nerasi. Tai aš norėčiau, kad tu man pasiūlytum panašią istoriją. Ir dabar palygink šitą idėją su tuo, ką rašė apie mane ta, kuri li-gomis domėjosi, palygink dar kokius nors ten straipsnelius. Primityvu viskas. Tu turi sugalvoti konfliktą.

– Sugaltoti? Ar surasti jūsų filmuose ir jūsų gyvenime? Konfliktas, man rodos, yra su tais istoriniais filmais, kuriuos jūs norėjot daryt Atgimimo laikais ir nebuvo galimybės.

– Ne. Čia metraštis. Mano gyvenimo metraštis. Neįdomu.

– Tada grįžkim į „Paskutinį šūvį“. Herojus titruose vadinamas Banditu, bet ar jūs jį taip vadintot? Kiekvieniame kadre jo kojos klimpsta – juk ne šiaip sau. Likimas? Žmogus svetimas tam laikui?

– Ai, tai čia siužeto pasakojimas. Plokščias reikalas. Baisiai neįdomu. Problemą analizuok, konfliktą, o ne siužetą.

Gali būt dar kokia nors idėja. Konfliktinė idėja. Bet aš neturiu jos, aš tik vieną per aštuoniasdešimt metų sugalvojau. Ne kiekvienam filme aš žudžiau, bet *desiatkas* bus. Čia ne skaičiaus reikalas, o kokį ženklą tas palieka sąmonei. Vaiko, artisto, žiūrovo.

■ ■ ■

– Žinai, Lukšas* mane klausinėja, jau triskart klausė – ar nenori pavažinėti po Lietuvą su filmais savo aštuoniasdešimtmečio proga? Kiek galima klausyti? Ką aš tau ligonis važinėsiu? Baisiai man čia įdomu. Aš tiek su ta publika susitikinėjau Lietuvoj kadaise, jokio noro nebenturiu. Tokių yra dabar, kurie nematę, bet jiems neįdomu tie lėti filmai. Kiekvienam rajone yra po porą tokių *francuzkų bulkų* – egzaltuotos panos tokius kinus myli. O šiaip tai...

Tada vėl Lukšas: gal parodykim „Velnio nuotaką“ per televiziją tavo aštuoniasdešimtmečiui. Aš sakau: darykit, ką norit, aš nenoriu mąstyti nieko, man nusibodo šita „Velnio nuotaka“. O kiti filmai yra nuobodūs šiais laikais. „Gražuolė“ nuobodi, „Paskutinė

„Gražuolė“, 1969 m.

* Gytis Lukšas, kino režisierius, kalbamu metu – Lietuvos kinematografininkų sąjungos pirmininkas.

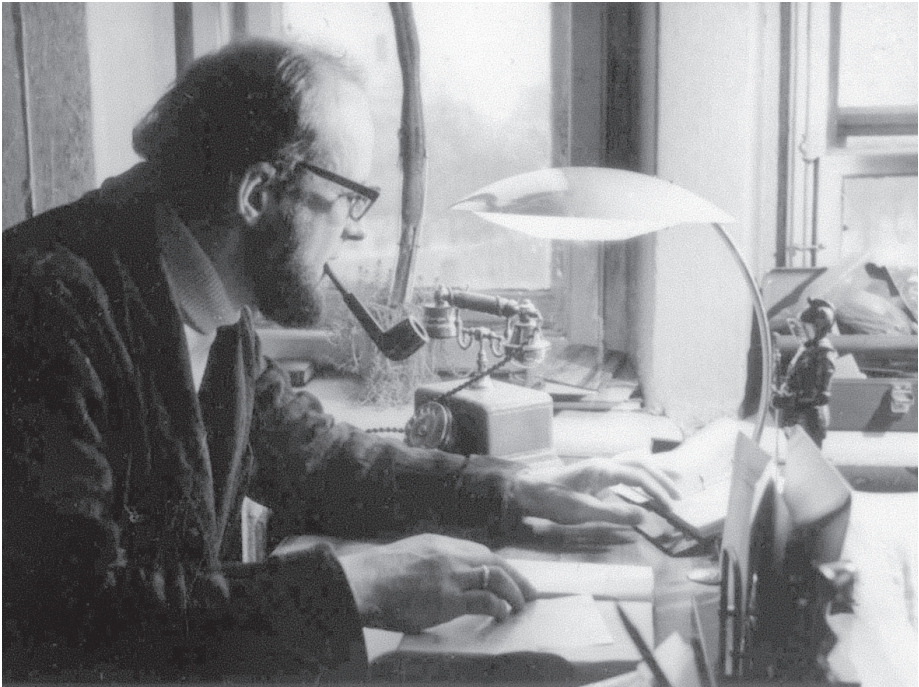
atostogų diena“ nuobodi. Šiais laikais neišsėdės jaunimas iki galo niekaip. Po dešimties minučių išeis. Aš tą tai žinau. Iš viso filmai miršta. Miršta. Labai retai kuris išsilaiko. Tai čia dar viena mirties problema (*juokiasi*).

■ ■ ■

– Atveda man kartais kokių režisierių pasikonsultuot. Arba patys ateina. Klausiu: scenarijų turi? Atsako: yra mašinoj pora lapų, atnešt? Ne, sakau, nenešk, man reikia scenarijaus, ne lapų. Tariausi su manim tie režisieriai. Sakau, kodėl tu anksčiau neatėjai? Amžinai ateina, kai...

– Bijo trukdyt.

– Vieni bijo, kad reikės mokėt pinigų už konsultaciją. Tai čia jau nieji. Nes aš esu perspėjęs: jokių būdu neneškit vynu. O kiti tiesiog bijo, kad sudirbsiu ir reikės rašyt iš naujo. Nes jie žino mano kategoriškumą. Tai va, nenori šito, nenori įtampos. Nenori.

Savo namų kabinete: „Aš turiu paplūduriuot.“ Apie 1974 m.

– O ką, jūs labai norėjot įtampos? Kai pats dirbot?
– Nori nenori aš įtampą jaučiau. Aš norėjau padaryt gerą darbą. O kaip be įtampos? Kas čia man davė tokių talentų, kad be jokios įtampos – fucht ir genialūs kūriniai. Dirbt reikėjo, galvot. Ar aš mėgstu įtampą? Aš gi dabar visą laiką įtampą jaučiu su tavim, pastoviai.

– Su manim! Kodėl?

– Galvoju, ką pasakyt.

– Aš irgi galvoju.

– Ką pasiūlyt, ką akcentuot. Taigi įtampa yra, o ne šiaip paplepėjimas.

– Ir man įtampa. Tai gal užtenka vien mano įtampos?

– Nežinau. Aš turiu neplepėt, kažką pasakyt. Ir tai nusišneku, kada per daug kalbu. Tai kaip čia – įtampa. Vienas režisierius su manim keliskart konsultavosi. Aš jam kažką susakydavau, tai jis po dešimties minučių: atsiprašau, man galvą skauda, aš jau nebegaliu daugiau. Ir išeina. Jis ligonis yra, negali įtampos iškęst. Jis ne vienas, aš pažinojau ir savo kurso draugų, kurie... Gabūs žmonės, bet iki galo negalėdavo darbo padaryt, nepakeldavo įtampos.

Tai va su ta įtampa. Studentams sakiau: parodykit man dviejų siekiamybių kovą. Kiekviename žmoguje – angelas ir šėtonas. Aš tobulėju ir mano šėtonas tobulėja. Aš noriu apsivalyt, o jis man neleidžia. Reikia pabėgti nuo štampu, nuo standartų, suplėšyti juos. Kokia tu būsi laiminga, kai tau pasiseks.

Neužrašėi. Geriausios mintys ateina, kai tu tarpdury. Neužrašėi.

■ ■ ■

Kas, jo požiūriu, neprimityvu ir neplikščia? Niekas netinka. Tik gerokai vėliau jo buvę studentai pasakos, kad kitaip su juo nebūdavo, tai kone jo metodas: viską neigti, dėl visko bartis, piktintis kiekvienu sumanymu, kadru, scenarijumi. Jis linkęs užkirsti kelią banalybei, kol ji dar nepasirodė. Pasišaipyti iš pastangos, kuri gali būti nevykusi. Aktorės prisipažins, kad jo bijojo. Ir aktoriai kai kurie. Toks grėsmingas, o kūrė švelnius, jautrius filmus. Ir ne su kiekvienu kalbėdavosi. Bendravimui – demonstratyvi atranka ir žudanti paniekos dozė. Ar tame nėra Miltonio

įtakos? „Ginčijusi tik su sau lygiais“, – šitą frazę Žebriūnas tikrai išmoko iš Miltinio.

Dukros augo bijodamos nešnekaus arba pykstančio tėčio. Reikėjo ne tik išaugti, bet ir subręsti, kad įvertintum, kokiuose namuose augai ir kiek iš jų gavai. Gal kaip tik tuo pykčiu ir tylą jis atsiribodavo. Ir mokė atsiriboti. Jo dukra Ūla Ulijona, muzikantė, prisimena nuolatinis draudimus namie: „Netrukdykit, netriukšmaukit, nekelkit balso, neprisvilinkit puodų ir nedainuokit bei negrokit. AŠ MĄSTAU!“ Dukrų klausiamas, ką, tėtuk, filmuoji, arba kodėl kažkuriame tavo filme yra taip, o ne kitaip, kodėl tu taip sugalvojai – juk kūrė filmus apie vaikus! – niekada neturėdavo atsakymo, tik burbtelėdavo, kad nežino, kaip paaiškinti, kad nesuprasi, vaikeliai, ir „pranykdavo savo palėpėje su pypke, tarp dūmų“*. Sakydavo namiškiams: „Aš turiu paplūduriuoti.“ Net kai jam pasisekdavo, jis nieko nepasakodavo. Jau suaugusi menininkė dukra savo menininko tėčio kartą paklausė, kodėl jis toks paslaptingas, ir tėtis atsakė, kad bijo, jog ėmus pasakoti dingtų stebuklas, pasidarytų realu ir banalu.

Vis tiek toliau geriam kavas ir bandom kalbėtis. Jis nepapasakos jokios istorijos nė apie vieną savo filmą. O gal jų ir nereikia. Gal jų net nebuvo. Istorijos nutiko kitiems – su juo, o jis liko savo įtampų padebesiuose, savo siekiamybių kovose.

* Iš Ūlos Ulijonos Žebriūnaitės laiško 2020 m. balandžio 15 d.

ARŪNAS ŽEBRIŪNAS (1930–2013) — kino režisierius, sukūręs filmus „Paskutinė atostogų diena“, „Mažasis princas“, „Gražuolė“, „Naktibalda“, „Velnio nuotaka“, „Seklio Kalio nuotykiai“, „Riešutų duona“, „Turtuolis, vargšas...“ ir daugelį kitų.

Jis atėjo į Lietuvos kino studiją XX amžiaus 7-ajame dešimtmetyje, kartu su pirmaisiais pokario lietuvių kino profesionalais. Niūrus mažakalbis atsiskyrėlis, šaipęsis iš standartų ir kūręs filmus žiūrovo aukštesniajam „Aš“, visada išdidžiai tikėjo menininko misija. Filmais jam rūpėjo ginti jautresnius nuo šiurkščiųjų, trapų savitumą – nuo bandos banalybės.

2011-aisiais, sulaukęs 81 metų ir apdovanotas Nacionaline premija „už kūrybą, klojusią pamatus poetiniam kinui“, Žebriūnas sakė pasijutęs kaip iškasena, „kurią kažkas rado, nuvalė ir pasakė — gražu“.

Man gražu nuo „Paskutinės atostogų dienos“, nuo 1964-ųjų. Jo pirmųjų filmų herojai — vaikai, ir ne viena jauna siela užaugo veikiamą Žebriūno kino. Rašau apie jį, nes noriu, kad būtų žinomas jo likimas, tipiškas pirmiesiems lietuvių kino kūrėjams ir vis tiek labai individualus.

Prita

ISBN 978-609-466-515-8

TYTO ALBA

9 786094 665158

Pirkite internetu
www.tytoalba.lt